

İstanbul Romanlarının Çalışma Hayatındaki Kayıtdışı İstihdamı Üzerine Bir Alan Araştırması¹

Zekiye BEDİR² Ahmet ARMAĞAN³

ÖZ

Geleneksel Roman meslekleri, kayıtdışı sektörlerde yürütülmektedir. Kayıtdışı istihdam ise, Romanların hem ekonomik ve sosyal hayattan soyutlanmasına hem de yaşadıkları toplum ile bir uyum problemi yaşamasına sebep olmaktadır. Bu çalışmada İstanbul ilinde yaşayan Romanların çalışma hayatında kayıtdışı istihdamı incelenmiştir. Romanlar, kapalı ve içe dönük bir etnik grup olduğu için görüşme yönteminin kullanıldığı çalışmada, farklı mesleklere sahip 30 Roman katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, İstanbul’da çalışan Romanların meslekleri, öğrenim seviyelerinin düşüklüğü, gelir düzeyleri ve etnik kimlikleri gibi sebeplerden ötürü çalışma hayatında kayıtdışı çalıştıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Romanlar açısından esnek çalışma saatleri ve işveren emri altında olmama kayıtdışı istihdamın avantajları iken, emeklilik, sigorta, tazminat gibi temel işçilik haklarından yoksunluklar kayıtdışı istihdamın dezavantajları olarak saptanmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında, emek piyasalarında kayıtdışı istihdam edilmelerinin hem bireysel tercihlerin ve özelliklerinden hem de emek piyasasındaki sorunlardan kaynaklandığı saptanmıştır. Ayrıca saha çalışmasında, Romanların emek piyasasındaki sorunlarına yönelik olan sosyal politika çalışmaları süreçlerinde, Roman örgütleri veya temsilcilerinin görüşlerinin alınmadığı ve planlamaya dahil edilmedikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla, çalışma hayatı ile ilgili yürütülmüş olan sosyal politika çalışmaları Romanların emek piyasasındaki sorunlarını çözmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Romanlar, kayıtdışı istihdam, emek piyasası, Romanların meslekleri.

A Field Survey on Unregistered Employment of Istanbul Gypsies in Working Life

ABSTRACT

Traditional gypsy professions are carried out in the informal sectors. Informal employment, on the other hand, causes the gypsies to be isolated from both economic and social life and results in integration problems with the rest of society. In our study, the informal employment of gypsy living in Istanbul was examined. Since gypsies are a closed and introverted ethnic group, face-to-face interviews were conducted with 30 Gypsy participants with different professions in this study. According to the findings of the study, It was determined that gypsies working in Istanbul worked informally due to reasons such as their skills, low education levels, income levels and ethnic identity. However, for gypsies, flexible working hours and a lack of a boss are advantages of informal employment, while deprivations of basic labor rights such as pensions, insurance and compensation have been identified as disadvantages. In the light of the information obtained, it has been determined that informal employment in labor markets is due to both individual preferences and characteristics and problems in the labor market. In addition, the field study found that the opinions of gypsy organizations or their representatives were not taken and they were not included in the planning in the processes of social policy studies aimed at the problems of gypsies in the labor market. Therefore, social policy studies on the working life of Gypsies could not solve their problems in the labor market.

Keywords: Gypsies, unregistered employment, professions of Gypsies, working life.

¹Bu çalışma “Romanlar ve Kayıtdışı İstihdam: İstanbul Örneği” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, zkybrbr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2372-8662

³Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ahmetarmagan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2387-9092

Giriş

Kayıtdışı istihdam, dünya üzerindeki neredeyse her ülke ekonomisinin ortak sorundur. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde kayıtdışı istihdamın oranı oldukça yüksek seyretmektedir. Ülkeler kayıtdışı istihdamı azaltmak ve önlemek için çeşitli önlemler almalarına rağmen çoğu zaman alınan bu önlemler tam anlamıyla başarılı olamamaktadır. Bu durum adaletsiz bir gelir dağılımına sebep olmaktadır. Üretilen milli gelirden hak ettiği payı alamayan gruplar veya kişiler, sosyal refahtan da düşük pay almaktadır. Gelirin adaletsiz dağılımı, özellikle de dezavantajlı gruplar açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu sebeple Romanlar, kayıtdışı istihdamdan en çok etkilenen gruplardan birisidir.

Romanların, etnik kökenleri, eğitim düzeyleri ve mesleki tecrübeleri sebebiyle emek piyasasında kayıtlı bir şekilde istihdam edilememektedir. Söz konusu özellikler, emek piyasasında belli başlı sosyo-ekonomik sorunlar yaşamalarına sebep olmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, Romanların emek piyasasında yaşadığı sorunlar şu şekilde sıralanabilir: Etnik kökenlerinden ötürü işveren tarafından talep edilmeme, gelir dağılımındaki eşitsizlik sonucunda yaşadıkları yoksulluk, eğitim seviyelerinden ötürü kısıtlı imkanları ve mesleki tecrübelerinin formel sektöre uygun olmaması, en çok göze çarpan sorunlarıdır.

Bu çalışmada, İstanbul Romanları'nın kayıtdışı istihdamı araştırılmaktadır. Literatüre bakıldığında, Romanlara yönelik çalışmaların daha çok köken, dışlanma, eğitim yapıları ve ayrımcılık konularına yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmada ise, Romanların İstanbul ilinin emek piyasasında kayıtdışı istihdamları ve kayıtdışı istihdamlarının sonucunda yaşadıkları sosyo-ekonomik sorunlar belirlendikten sonra bu sorunlara ilişkin çözümleri içermektedir. Romanların İstanbul ilinde farklı meslek çeşitleri ile emek piyasasında istihdam edilmektedir. Romanların mesleklerinin İstanbul ilinde çok çeşitli olması, Romanların ve kayıtdışı istihdamlarının analizini yaparken, meslekler açısından karşılaştırma ve değerlendirme yapmaya da olanak sağlamaktadır. Bu doğrultuda öncelikle, İstanbul ilinde yaşayan Romanların tarihleri ve genel görüntülerine değilmiştir. Ardından Romanlar ile yapılan görüşmelerin sonuçları yorumlanmıştır. Son olarak ise, çalışma hayatında kayıtdışı istihdam edilmelerini azaltmaya yönelik bir takım politika önerileriyle çalışma tamamlanmıştır.

1. Romanların İstanbul'a Gelişleri ve Tarihçesi

Romanlar, tarih boyunca dilleri, tarihleri, dinleri yaşayış biçimleri incelendiğinde büyük çeşitlilik gösteren bir etnik gruptur. Tarihte birçok isim ile anılan Romanların ilk ismi "Gypsy" dir. Bu ismin karşılığını da farklı dillerde bulunmaktadır. Rumca'da "Gyphos", İtalyanca'da Zingari, Almanca'da Zigeuner, Fransızca'da 'Tzigane', İspanyolca'da 'Gitano', Romence'de 'Tigani' Sırpça'da 'Cingerije', Türkçe'de "Çingene veya Roman" adlarıyla anılırlar (Alpman, 200:3).

Romanların anavatanı Hindistan'dır. Romanların Hindistan'dan göçü ile ilgili genel kabul edilen tarih ise; V-XI. Yüzyıllar arasındır. Hindistan'dan İran'nın Kuzey ve Güney bölgelerine göç ettikleri kabul edilmektedir. Hindistan'dan başlayan göçle Afganistan, İran, Anadolu ve Balkanlar'a gelmişlerdir. (Arayıcı, 2008: 26). 15. yüzyıl ile birlikte Afganistan, İran, Suriye, Filistin, Kuzey Afrika ve İspanya üzerinden hareket ederek Avrupa'ya geçmişlerdir (Arayıcı, 2008: 26).

Romanların İstanbul'a geliş tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, yapılan bir çalışmada, İstanbul'a ilk geliş tarihleri ise 1050 olarak tespit edilmiştir (Ünalı, 2012: 616). Özellikle,

İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'a gelen Romanların, ilk önce Galata surları dışında Kasımpaşa'da Çürüklük denilen yere iskân edildikleri ve daha sonra Ayvansaray, Sulukule, Sultan mahalleleri ve Üsküdar'da Selamsız Mahallesi'ne toplu olarak yerleştikleri anlaşılmaktadır (Altınöz, 2007:152).

Osmanlı Devleti'nin idari vergi kayıtları incelendiğinde, Romanlardan ilk kez 1430 yılında Tuna üzerindeki Nikapol bölgesinin bir toprak kaydında isimleri geçmektedir (Kenrick, 2006, s. 60). Bu vergi kayıtlarında; 431 Roman halkının Nikopol bölgesine ait Tımar Defterine işlendiği görülmektedir (Marushiakova ve ark., 2006:31). 1475 yılına ait başka bir kaynakta ise; Romanların 3 yıl için 42 akçe tutarında baş vergisi ödedikleri kaydedilmiştir (Marushiakova ve ark., 2006:31).

Romanların Osmanlı Devleti döneminde birçok farklı meslekleri olmuştur. Orduda yardımcı kuvvet olarak atların bakımı, gemi tamir ve inşaatı, kale onarımı, nakliyat, madenlerde zahire toplama, köprü inşaatlarına yardımcı olma gibi bakım onarım ve imar hizmetlerinde görev almışlardır (Altınöz, 2007:15). Romanlar için bir Roman livası oluşturulduğu, 17.yüzyılda İstanbul'da "At Satıcıları Loncası'nın" büyük oranda Romanlardan oluştuğu belirtilmektedir (Karaman, 2007, s. 33). Rumeli Eyaleti'nde Osmanlı ticaretinde etkili bir "Çingene Sancağı" kurulmuştur. Kurulan bu merkezin o zamanki isminin Kırkkilise (Kırklareli) olduğu (Gökbilgin, 1988, s. 423) bilinmektedir. Ayrıca o dönemlerde Romanlar, meslekleri itibariyle bazı esnaf birliklerine bağlı bulunmaktaydılar. Bu birliklere üye olan Romanlar, hanedan ve üyeleri için bir köşk inşa edebilecek kadar kendilerini geliştirmişlerdir (Marsh ve ark., 2008:13).

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-i Kadime arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazid kütüphanesi Nadir Eserler, İsam Kütüphanesi'ndeki mevcut belgeler, kitaplar ve makaleler (Altınöz, 2007:13) şeklinde sıralanan bu kaynaklar Osmanlı'nın Romanlar ile ilgili ana kaynaklarıdır. Bu kaynaklar Osmanlı Devleti'nde yaşayan Romanlar ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunmaktadırlar.

2. İstanbul Romanlarının Genel Görüntüsü

Ülkemizde ve İstanbul ilinde Romanlara yönelik olarak yapılan çalışmalarda resmi Roman nüfusu hakkında net bir veriye ulaşılamamaktadır. Son zamanlarda sayıları ve etkinliği artan Roman dernekleri bu verileri güncellemek için çalışmalar yürütmelerine rağmen Roman nüfusu hala belirsizliğini korumaktadır.

İstanbul'un hemen her ilçesinde bir Roman mahallesi bulunmaktadır. İstanbul'daki Roman mahalleleri genel görüntüleri itibariyle –"konut şekilleri, kılık/kıyafet, sosyo-kültürel yapıları, eğitim" gibi kriterler açısından- birbirine benzemektedir. İstanbul ilinde yaşayan Romanlar, "çiçekçilik, kağıt toplayıcılık, bohçacılık, dilencilik falcılık, müzisyenlik, ayakkabı boyacısı, hamallık, işportacılık-seyyar satıcılık, gündelikçilik, kahvecilik bakkalcılık, sezonluk işçilik, panayircılık, hurdacılık, çöp toplayıcılık, bohçacılık, pazarcılık" gibi farklı meslek gruplarında çalışmaktadırlar. Öte yandan İstanbul'da Roman gruplarının mesleklerine göre ilçelere dağıldığı bilinmektedir. Örneğin, Büyükçekmece'de genellikle müzisyen Romanlar yaşarken Şişli'de genellikle çiçekçilik yapan Romanların daha yoğun yaşadığının bilinmektedir.

Alan araştırması öncesinde Roman dernekleri ve federasyonları ile yapılan ön görüşmeler sırasında, geleneksel Roman mesleklerinde bir azalma yaşandığı belirtilmiştir. "Sezonluk tarım işçiliği, sepetçilik" gibi tarım sektörü ile yakından ilişkisi bulunan Roman meslekleri bu azalmanın birer örnekleridir.

3. İstanbul Romanları Üzerine Bir Alan Araştırması

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmada, İstanbul ilinde yaşayan Romanların çalışma hayatında kayıtdışı istihdamlarının sebepleri ve neticeleri bireysel ve toplumsal bağlamda incelenmektedir. Araştırma Ataşehir, Bağcılar, Beylikdüzü, Büyükçekmece, Esenyurt, Gaziosmanpaşa, Kağıthane ve Şişli, ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. İstanbul'un bu ilçelerinde çalışan 18-65 yaş arasında 30 kişi ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin ve analizlerin doğru sonuç vermesi adına katılımcılar seçilirken farklı demografik özellikler ve farklı meslek gruplarına mensup olmalarına dikkat edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Romanlar gibi kapalı toplumlarda nicel araştırma yöntemleri çoğu zaman doğru sonuçları vermemektedir çünkü, içe dönük toplumlar farklı gruplara karşı tedbirli ve mesafeli yaklaşmaktadır. Bu bağlamda nicel yöntemler çoğu zaman doğru ve güvenli veriye ulaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu sebepten ötürü bu çalışmada, Romanları yerinde gözlemlemek ve sorulara daha net cevaplar almak amacıyla görüşme tekniği kullanılmıştır. Ayrıca, görüşme tekniği veriyi daha kapsamlı bir şekilde kavramayı ve analiz etmeyi de kolaylaştırmaktadır.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırma sonuçlarını daha anlaşılır kılma ve sonuçları daha net bir biçimde yorumlamak adına elde edilen bulgular belirli başlıklar altında toplanmıştır.

3.3.1. Araştırmanın Sosyo-Demografik Bulguları

Bu bölümde yapılan saha çalışmasında elde edilen bulgular ışığında, çalışmanın hedef kitlesi Romanların sosyo-demografik özelliklerine yer verilmiştir. Bu bağlamda, katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu aile tipi, çocuk sayısı ve medeni durumları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Saha Çalışması Sonuçlarına Göre Romanların Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişken	Değer	Değişken	Değer
Cinsiyet	30	Eğitim Durumu	30
Kadın	12	İlkokul	17
Erkek	18	İlkokul Terk	5
Aile Tipi	30	Okur Yazar (OY)	6
Çekirdek	17	Okur Yazar Değil (OYD)	2
Geniş	3	Medeni Durum	30
Çocuk Sayısı	30	Evli	25
1 Çocuk	3	Bekar	1
2 Çocuk	4	Boşanmış	1

3 Çocuk	8	Vefat etmiş	3
4 Çocuk	5	Yaş Aralığı	30
5 Çocuk	6	19-24	4
6 Çocuk	2	25-35	7
7 Çocuk	1	36-45	6
		46-65	13

Yapılan saha çalışmasındaki toplanan verilerinin daha kapsamlı ve güvenilir olması amacıyla yaş skalası geniş tutulmaya özen gösterilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, en küçük yaşın 19 ve en büyük yaşın 65 olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılardan 18'i erkeklerden ve 12'si kadınlardan oluşmaktadır. Araştırma sırasında kadın katılımcılar ile genellikle mahallelerde, erkek katılımcılar ile mahalle kahvelerinde veya iş başında görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada, 30 katılımcı aynı zamanda 30 aileyi de temsil etmektedir. Tablo 1'e bakıldığında katılımcıların 20'si çekirdek aile 10'u ise geniş aile tarzında aile tipine sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1'e bakıldığında katılımcılar arasında, eğitim durumu ilkökul düzeyi birey sayısı 19, ilkökul terk düzeyi birey sayısı 3, okur yazar olan birey sayısı 5 ve okur yazar olmayan birey sayısı ise 3 olarak saptanmıştır. Ülkemizde ise 2019 yılı itibariyle TÜİK verilerine göre Türkiye geneli okuma yazma bilme durumu (15 yaş ve üstü) yüzde 95,91 olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2019). Bu veriler ışığında Romanların, eğitim seviyelerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Çalışmamızın sonuçlarına göre, Romanların eğitim seviyesinin düşüklüğüne birçok sebep bulunmaktadır. Bu etkenlere çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir.

Tablo 1'e bakıldığında katılımcıların medeni durumları, 25'i evli, 1'i boşanmış, 3'ü vefat etmiş ve 1'i bekarıdır. Bekar olan katılımcının cinsiyetin erkektir. Bekar olan katılımcının cinsiyetinin belirtilmesinin sebebi ise 19 yaşında bir Roman kızının bekar olma ihtimalinin oldukça düşük olmasıdır. Romanlar ile ilgili yapılan çalışmalarda erken evliliklerin çok yoğun yaşandığı belirlenmiştir. Ayrıca, araştırma sonuçlarına göre, 30 katılımcının çocuk sayıları incelendiğinde maddi durumlarının elverişsizliğine rağmen çocuk sayılarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, katılımcıların çocuk sayıları ile ek bir parantez açmakta yarar vardır. Araştırma sonucuna göre, genellikle çocuk sayısı 1-3 olan bireylerin yaş grubu genç iken, 4 ve üstü çocuk sayısı genellikle 40 ve üzeri yaş grubunda olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, gençlerin 40 yaş ve üstü gruba nazaran bu konularda daha hassas ve bilinçli bir yaklaşım içinde olduğu söylenebilir.

3.3.2. İstanbul İlindeki Romanların Kayıtdışı İstihdamına İlişkin Bulgular

3.3.2.1. Meslek

Saha çalışmasının ön araştırması yapılırken İstanbul ilinde yaşayan Romanlar ve meslekleri hakkında genel bir bilgi sahibi olunmuştur. Bu kapsamda araştırma sürecinde Tablo 2'de belirtilen meslek gruplarına ulaşılmıştır. İstanbul ilinde sanayinin yaygın olması sebebiyle tarım ağırlıklı mesleklere (mevsimlik tarım işçiliği, sepetçilik gibi) ulaşılamamıştır. Ayrıca, İstanbul ilindeki Romanların mesleklerinin ilçelere göre dağılımının olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Örneğin, çiçekçilik yapan

Romanların Şişli-Ataköy’de, müzisyen olan Romanların ise Büyükçekmece bölgelerinde ikamet etmektedir.

- **Katılımcıların Meslekleri ve Meslekteki Yılları**

Tablo 2’ye göre, İstanbul ilinde Roman kadınları “*Gündelikçilik, Çiçekçilik, Bohçacılık, Falcılık-Dilencilik ve Oryantal*”, Roman erkekleri ise “*Ayakkabı Boyacılığı, Çöp toplayıcılık, Hamallık, Hurdacılık, İşportacılık, Kahvecilik, Müzisyenlik*” gibi belli başlı mesleklerde istihdam edilmektedir. *Pazarcılık, panayırıcılık, fabrika işçiliği ve kağıt toplayıcılık* gibi mesleklerde ise genellikle ailelerin birlikte çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu tür meslekleri aile bireylerinin neredeyse hepsi (baba, anne, çocuklar...) birlikte yürütmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Meslekleri ve Meslekteki Yılları

Katılımcının Meslek-İşi	Meslekteki Yılı	Katılımcının Meslek-İşi	Meslekteki Yılı
İş Veren-Lojistik	26	Hamalcılık	33
Panayırıcılık	20	Gündelikçi	8
Kahveci	15	Kağıt Toplayıcısı	9
İşportacı	31	Fabrikada İşçi	4
Çiçekçi	17	Fabrikada İşçi	3
Hamalcılık	38	Ayakkabı Boyacısı	15
Kağıt Toplayıcısı	12	Hurdacılık	21
Gündelikçi	7	Çiçekçi	28
Bohçacılık	23	Gündelikçi	7
Dilencilik-Falcılık	13	Pazarıcı	29
Çay Ocağında Garson	12	Fabrikada İşçi	1
Gündelikçi	9	Müzisyenlik	27
Çiçekçi	17	Müzisyenlik	30
Çöp Toplayıcısı	4	Müzisyenlik	16
İşportacı	28	Oryantel	19

Çalışmamız kapsamında görüşülen katılımcılar arasında yalnızca bir işveren ile görüşülmüştür. Romanlar arasında kendi işi kurmuş girişimci ya da işverenlere rastlamak çok da mümkün olmamaktadır. Bu durumu *Müzisyen* bir katılımcı şu şekilde anlatmıştır: “... 2 ya da 3 yaşındaydım. İlk oyunağım klarnetti. Al bunu oyna dediler. Ben de aldım sonra da ne okul ne de başka bir şey aklımda vardı. Ailede zaten müzisyen var. Ee diğer Romanlardan daha da üstündür müzisyen Romanlar. Bende dedim müzisyen olcam. Babam demirci, hamal ya da işportacı olsaydı, bende belki o mesleklerden birini yapardım. Ya da babam ya da anam memur olsaydı bende memur olurum belki kim bilir...”. Diğer katılımcılar da yukarıdaki görüşe benzer beyanlar belirtmişlerdir. Bu bilgilerden hareketle, Romanların genellikle meslek seçimlerinde aile bireylerinin oldukça önemli rol oynadıkları sonucu çıkarılabilir.

Öte yandan Tablo 2’de katılımcıların meslekteki yıllarını ve tecrübeleri incelendiğinde, 1 yıldan 38 yıla kadar farklı değerler olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, katılımcıların birçoğunun çalışma hayatına küçük yaşlarda girdikleri söylenebilir. Ayrıca, araştırma sırasında katılımcıların kendi mesleklerinin dışında yine Romanlara özgü farklı işlerle de ek gelir elde etmek amacıyla çalıştıkları saptanmıştır. İşportacılık yapan bir katılımcı: “...ilk başlarda okuldan kaçardım. Sonralarda okulu komple bıraktım. Yaşım 13’tü ilk işporta tezgahımı açtığımda. 29 yıldır çalışıyorum. Başka işler de yaparım ama asıl işim budur...”. Müzisyenlik yapan başka bir katılımcı ise: “...babam müzisyendi. 11 yaşında ilk kez bir sünnet düğününde başladım işe. O gün bu gündür çalışıyorum, yapıyorum müziğimi....” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu bilgilere göre, Roman çocuklarının ailelerinin buldukları iş kolunda yada ailelerin çalıştıkları iş kollarına yakın mesleklerde erken yaşta çalışmaya başladıkları anlaşılmaktadır.

• Katılımcıların Mesleklerindeki Memnuniyet Durumları

Araştırma sırasında katılımcıların genellikle uzun yıllardır çalışma hayatında oldukları belirlenmiştir. Bu durum mesleklerinden memnun olma ve meslek hastalığı ya da iş kazası gibi olguların incelenmesini gerekli kılmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların, mesleklerinden memnun olma durumları yapılan görüşmeler ile belirlenmeye çalışılmıştır. Aşağıdaki Tablo 3’de sonuçlara ilişkin veriler özetlenmiştir.

Tablo 3. Saha Çalışması Sonuçlarına Göre Katılımcıların Mesleklerindeki Memnuniyet Durumları

İşten Memnun Olma Durumu	Kişi Sayısı
Memnun	7
Kısmen Memnun	16
Memnun Değil	7

Tablo 3’e göre: 7 katılımcı “Memnun”, 16 katılımcı “Kısmen Memnun”, ve 7 katılımcı “Memnun Değil” şeklinde görüş bildirmişlerdir. İşinden “memnun” ve “mesleği işverenlik” olan katılımcı: “...işimden memnunum. Gelirim oldukça iyi. Hem kendi sigortamı yatıyorum hem de çalışanlarımın. Uzun zamandır sektörde olduğumdan tecrübeliyim ve işimi oturttum...” şekilde durumu özetlerken, mesleği “müzisyenlik” olan bir diğer katılımcı ise, “...en azından adımız var. Müzisyenim ben. Diğer Romanlara göre daha iyiyiz, üstünüz...” şeklinde durumunu ifade etmiştir.

“Kısmen Memnun” olduğunu belirten katılımcılardan bazılarının görüşleri şu yönde: “...saati belli olan ve SGK’sı olan bir işte çalışmak isterim.”(İşportacılık).

“...memnun olmak zorundayım çünkü, zaten başka işte de beni çalıştırmazlar ki...”(Dilencilik),

“...sabah erkenden kalkıp bu İstanbul’da iş başında olmak zordur. Benim işimin saatlerini ben ayarlıyorum. Öğlenden sonra alırım çiçeklerimi başlarım çalışmaya. Bazen yorulurum erkenden giderim

eve bazen yorulmam geceye kadar çalışırım. Karışan görüşen olmaz. Ama sigortam yok emekli olamıcam. Ne zamana kadar çalışırım bilemem. Kısmen memnunum işimden herhalde...” (Çiçekçilik).

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, “kısmen memnun” olduklarını ifade eden katılımcıların mesleklerinin artı ve eksi yönleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda, mesleklerinin artı yönleri esnek çalışma saatleri ve işveren bağımlı olmama, eksi yönleri ise herhangi bir güvencelerinin olmayışı, emeklilik, kıdem gibi temel işçilik haklarından yoksun olmaları şeklinde sıralanabilir.

Öte yandan “Memnun Değil” şeklinde beyan veren katılımcılardan bazılarının görüşleri ise şu yöndedir: “...kör talih herhalde bu. Aç kalmamak için mecbur yapıyoruz bu işleri. Bunca pisliğe, zorluğa rağmen zaten başka neden çalışılır ki. Mecburum ama memnun değilim..” (Hamal). “...ömür boyu çalış sonra anca günü kurtar, ne yarın garanti ne de aç kalmamak. Keşke düzenli, sigortalı bir iş olsaydı...” (Ayakkabı Boyacısı).

• Katılımcıların Mesleklerinden Ötörü Sağlık Problemi Yaşama Durumları

Tablo 4’de ise, katılımcıların mesleklerinden ötürü herhangi bir sağlık problemi yaşayıp yaşamadıkları incelemesinin sonuçları paylaşılmıştır. Yapılan saha çalışmasının sonuçlarına göre 14 katılımcı mesleklerinden ötürü sağlık problemi yaşarken, 16 katılımcı herhangi bir problem yaşamamıştır.

Tablo 4. Saha Çalışması Sonuçlarına Göre Katılımcıların Mesleklerinden Ötörü Sağlık Problemi Yaşama Durumları

Sağlık Problemi Yaşama Durumu	Kişi Sayısı
Yaşayan Katılımcı Sayısı	14
Yaşamayan Katılımcı Sayısı	16

Araştırma sonuçlarına göre, hamallık gibi mesleklerde çalışan katılımcıların ağır yük kaldırmaktan ötürü omurga rahatsızlıkları, çiçekçilik ve işportacılık gibi mesleklerde çalışan katılımcıların yoğun olarak ayakta çalışmaktan ötürü kemik hastalıkları ve özellikle kış aylarında soğuk hava koşullarında açık havada çalışmaktan ötürü sıklıkla soğuk algınlığı, nezle gibi hastalıklar geçirdikleri tespit edilmiştir. Özellikle olumsuz hava şartlarında çalıştıklarını belirten “işportacılık, çiçekçilik, kağıt toplayıcılık veyahut çöp toplayıcılık” gibi mesleklerle uğraşan katılımcılar kış aylarında çok fazla rahatsızlanıp çoğu zaman çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, araştırma sonuçlarına göre katılımcılardan 26’sının kayıtdışı çalışmaları sebebiyle herhangi bir sosyal güvencesinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu katılımcılar herhangi bir sağlık sorunu yaşadıklarında ücretli bir şekilde sağlık hizmetinden yararlandıklarını belirtilmişlerdir. Özetle kayıtdışı çalışmanın Roman mesleklerinin neredeyse hepsinde ortak özellik olduğu tespit edilmiştir.

3.6.2.2. Ücret

Saha araştırması sırasında, katılımcılardan alınan cevaplara göre, ücretin katılımcıların hayatlarını çok yönlü bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Ücretlerin ödenme biçimleri, ücretin yeterliği, gelir-gider dağılımları gibi hususlar bu etkide önemli bir paya sahiptir. Aşağıda bu olgular açıklanmıştır.

Saha araştırması sonuçlarına göre 30 katılımcıdan yalnızca 3'ü ücretlerini aylık olarak almaktadır. 3 katılımcı, fabrikada işçi olarak çalışan ve aynı zamanda sigortası olan bireylerdir.

27 katılımcı ise; günlük iş durumlarına göre kazançlarının değiştiğini ve ödemelerini günlük şekilde aldıklarını belirtmişlerdir. Bazı katılımcıların bu durum ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

“...Günlük ne satarsam onu kazanırım...” (İşportacılık)

“...Genellikle günlük ama bazı zamanlarda haftalık da alırım...” (Kağıt Toplayıcılık).

“...gecede bahşişler iyi olursa bizden iyi kazanan olmaz. Aylık yürümez bizim işler o an ne olursa o kazanılır. Bir düğün, sünnet ya da başka bişey için sabit bir ücrette anlaşılır ama o ücret de net değil ki. Ücret işe, kişiye, yere bir sürü şeye göre değişir...” (Müziyenlik).

Araştırma sırasında katılımcıların kazandıkları ücretlerin, “kendileri ve aileleri için yeterli mi?” ve “herhangi bir maddi yardım alıyorlar mı?” konuların irdelenmesi gerektiği düşünülmüştür. Saha araştırması öncesinde katılımcıların birçoğunun açlık ve yoksulluk sınırının altında yaşadıkları tahmin edilmiştir.

Katılımcılara aldıkları ücretin kendileri ve aileleri için yeterli olup olmadığı sorulduğunda, özellikle enformel sektörlerde kayıtdışı olarak çalışan bireyler, ücretlerin yeterli olmadığını ancak, küçük bir ücret karşılığında olsa da çalışmaktan başka bir çareleri olmadıklarını belirtmişlerdir.

Saha çalışması sonuçlarına göre: Katılımcılardan 19'u kazandıkları ücretleri yeterli bulmamaktadır. Bu konudaki görüşleri şu yöndedir:

“...Ücret yeterli değil ama bu kazandığımıza da çok şükür. Yardımın yüzünü de görmedik ki hiç...” (Panayıcılık).

“...kazandığımız günümüzü ancak kurtarıyor. Yarım yamalak karnımız doyuyor. Yardım ne ki ancak bayramlarda insaniyetli biri gelip azıcık erzak verirse bize odur. Başka da yok...” (Hamallık).

“...maddi yardım ne ki. Yok hiç almadım. Ama geçinmeye çalışıyoruz, alışkınız biz...” (Çöp Toplayıcılık).

Ayrıca, ücretleri yeterli olmayan katılımcılardan 29'u geçim temin etmek adına ek işlerde çalışmak zorunda olduklarını belirtmişlerdir. Bu durumu daha net anlamak adına birkaç katılımcının görüşleri aşağıda paylaşılmıştır:

“...ben hamalım ama bazen balıkçılık işi olur, evde oturacağıma gider balıkçılık yaparım. En azından üç beş kuruş gelir diye...” (Hamallık).

“...bohçacılık asıl işim ama bazı günler gündelikçi olarak evlere temizliğe bile giderim. Çoluk çocuk yetmiyo ki kazandığımız para. Kocam da ben de ek iş yaparız...” (Bohçacılık).

“...ekstra denilen her işe giderim, ya da eğlence gösterilerine. İçinde müzik olan her ek işte çalışıyorum...” (Müziyenlik).

Öte yandan saha çalışması sonuçlarına göre, ücretleri yeterli bulan 11 katılımcı da bulunmaktadır. Katılımcıların ücretleri yeterli bulmalarının başlıca sebepleri, ailede başka çalışan bireylerin olması,

sigortalı bir işe sahip olma ve kendi işinin olmasıdır. Bazı katılımcıların görüşleri, kazandıkları ücretlerin durumunu şu şekilde özetlemektedir:

“...ailede başka çalışanlarda var o yüzden yeterli geliyor bana...” (Çay Ocağında Garson).

“...eşim de kazanıyor yettiriyoruz...” (Çiçekçilik).

Saha araştırması sonuçlarına göre, özellikle enformel sektörlerde çalışan katılımcılar kötü hayat koşullarında yaşamlarına devam etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Maddi olarak zor koşullar altında yaşamları gözden kaçmamıştır.

Enformel sektörlerde çalışan katılımcılar, yine enformel sektörlerde ek iş yapmaktadır. Bu işler, asıl çalıştıkları işlere yakın ya da benzer sektörlerden oluşmaktadır. Öte yandan, çalışma hayatında standart ve belirsiz süreli hizmet akdiyle çalışan bireyler, herhangi bir ek işte genellikle kayıtdışı olarak çalışmaktadır. Romanlarda böyle bir duruma pek rastlanmamıştır. Romanların asıl işlerinin ve ek işleri kayıtdışı olduğu tespit edilmiştir.

3.6.2.4. Çalışma Saatleri

Saha araştırması sonuçlarına göre katılımcılardan, formel sektörde çalışanların genellikle vardiyalı sistem ya da günlük belirlenen iş saatlerine göre çalıştıkları fakat enformel sektörde çalışanların düzenli bir çalışma saatleri olmadıkları tespit edilmiştir. Bu duruma ilişkin bazı katılımcı görüşleri aşağıda paylaşılmıştır:

“...iş ne zaman çıkarsa o an gider çalışırım...” (Hamallık).

“...iş olduğu her gün, her saat çalışırım...” (Gündelikçilik).

, “...genellikle akşam ve gece saatlerinde bazen de ek işlerde saatlik çalışırım...” (Müziyenlik).

Kayıtdışı çalışan katılımcıların ortak özelliği ise, çalışma saatlerinin genellikle belirsiz olmasıdır. Yapılan işin durumuna göre, çalışma saatlerinin 1-14 saat arasında değiştiği tespit edilmiştir. Öte yandan dikkati çekmek gerekir ki, çalışma saatleri ile ilgili olan bu belirsizlik yalnızca Romanlar özgü değildir ve kayıtdışı istihdamın özelliklerinden birisidir. Özetle, kayıtdışı ekonomi ve istihdamın bir özelliği olan belirsiz ve ağır çalışma saatleri, bireyleri etnik köken, grup, cinsiyet yada topluluk ayırt etmeksizin içine almaktadır.

3.6.2.6. Kayıtlı ve Kayıtdışı İstihdama Karşı Tutum ve Görüşleri

Saha çalışması sırasında, Katılımcıların kayıtdışı istihdama yönelik tutum ve görüşlerini öğrenmek ve ölçmek adına hem kayıtlı çalışmaya hem de kayıtdışı çalışmaya ilişkin sorular sorulmuştur. Katılımcıların yalnızca kayıtdışı istihdamı değerlendirmesi araştırma verileri ve sonucu açısından yetersiz olacağı kanısından ötürü hem kayıtlı hem de kayıtdışı istihdam değerlendirilmesi istenmiştir.

• Romanlar açısından kayıtdışı çalışma AVANTAJ mı yoksa DEZAVANTAJ mı?

Saha çalışması sırasında katılımcıların çoğu için, kayıtlı/resmi çalışmanın önemli olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar, emeklilik hakkı, sağlık hizmetleri, işçilik hakları (kıdem veya benzeri tazminatlar) ve sosyal haklar gibi faktörlerden ötürü kayıtlı/resmi çalışmanın önemini vurgulamışlardır. Bu doğrultuda, bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“...geçenlerde kolum kırıldı bi iş yaparken. Hastaneye gittim parasız tedavi yapmayız dediler. Sigortalı olsam hem parasız tedavi olurdu hem de kolum kırık diye iş yerine rapor gönderir ücretli izne çıkardım. Ama hiçbiri olmadı. Ben o kırık kolla evde kaç ay parasız pulsuz oturdum, iyileşmesini bekledim kolumun.” (Panayırcılık).

“...onca sene çalış elde yok avuçta yok. Sigortam olsa tazminat olurdu. Sonra o aldığım tazminat ile ev alırdım beklili de araba. alırdım. Sonra emekli olurdu. Ama sigortasız çalıştığım için hiçbir hakkım yok ki...” (Hamallık).

“... Bunca pis iş yap, sonra hasta olunca parasız pulsuz evde yatıyom. Keşke sigortalı çalışsam da evde hasta yattığımda paramı bana verseler...” (Çöp Toplayıcılık).

Ayrıca, araştırma sırasında hem bireyler hem de ülke açısından kanayan bir yara olan kayıtdışı istihdam gibi önemli bir konu ile ilgili herhangi kamu kurum veya kuruluşları tarafından bir bilgilendirme ve yönlendirme yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, kayıtdışı ekonomi ve istihdam konusunda gerekli ve yeterli bilinç oluşturulmadığı takdirde ülke ekonomisinde kanayan yara olarak devam edeceğinin sinyallerini vermektedir.

Öte yandan, araştırma sonuçlarına göre, çalışma saatlerini kendilerine göre ayarlama, sorumluluk hissetmedikleri bir işveren/müdür olmaması, disiplin ve ciddiyetten uzak çalışma gibi faktörler de Romanlar için kayıtdışı çalışmanın avantajları olarak tespit edilmiştir. Bu doğrultuda mevcut durumunu bir katılımcı şu şekilde özetlemiştir:

“...Aile mesleğimdir bu işe. Seviyom da çalışmayı. Canım isteyince işe çıkarım istemeyince evde yatarım. Kimseye hesap vermem...” (Çiçekçilik).

• Kayıtdışı çalışma TERCİH Mİ yoksa ZORUNLULUK mu?

Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların birçoğu işsizlik, aile mesleği, eğitim seviyesi ve tecrübesizlik gibi sebeplerden ötürü kayıtdışı çalışmaya itildiğini ifade ederken bazı katılımcıların bireysel tercihlere göre ayarlanan iş saatleri ve disiplinli alanlarda çalışmadıkları gerekçesiyle kendi tercihleri doğrultusunda kayıtdışı çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

“...aileden gelen meslek sayılır. Yaşadığım yerde başka iş yapan yoktu. Ben de o yüzden bu çeşit işlerde çalışıyorum. İyi tarafı pek yok bence. Ama kötü tarafı çok bu işlerin. Sigortası yok, emekliliği yok, tazminatı yok. Anlıyan insan için gerekli olan hiçbir şey yok...” (İşportacılık).

“...bu iş tercih olur mu hiç ancak zorunluluktur. Aç kalamamak için yapıyoz işte. Sigortalı iş aradım ama bulamadım da zaten. Neyse bu işe de çok şükür. Pislikle, çöple uğraşıyoz kötü yanı bu işin. Ama buna da çok şükür...” (Çöp Toplayıcılık).

“...Aile müzisyen bizim. o yüzden başladım ben de. Memnunum işimden. Müzisyen olmayan Romanlara göre çok çok rahat. Başka işte çalışamazdım zaten. İyi yanı bu işin çalışırken eğleniyom, kötü yanı da daha çok gece çalışıyoz. bu da beni çabuk yıprattı...” (Müzisyenlik).

Öte yandan, araştırma sonuçlarına göre, kayıtlı/resmi bir iş bulma konusunda yasa ve mevzuatlara bakış açısı incelenmiştir. Bu kapsamda, bütün katılımcıların ortak görüşüne göre yasa ya da mevzuat olarak bir engel olmadığı tespit edilmiştir. Katılımcılar, kayıtlı/resmi iş bulmakta zorluk yaşadıklarını ancak bunun yasa yada mevzuattan ziyade Roman kimliklerinden ötürü olduğunu belirtmişlerdir.

“...Yasalar değil sorun. Toplumdaki önyargıdan ötürü Romanlar iş bulamıyor...” (İşportacılık).

“...Çingeneyiz ya hırsızız biz; herkesin gözünde sorun bu...” (Çiçekçilik).

“...Dışlanıyoruz biz ama devletimin yasaları yüzünden değil, Roman olduğumuz için...” (Hamallık).

“...Yasa ile ilgili olsa ben bulamazdım sigortalı bi iş. Şu an var çalışıyorum. Bence bizim Romanlar sevmiyo düzenli işleri...” (İşçi)

“...Açıkçası aramadım hiç. Ama çevremde Roman olduğu için iş bulamayanlar oldu. En son garsonluk için başvurdu bir yeğenim. İşe almadılar...” (Kahvecilik).

“...Evet yaşadım. Bi kafede bulaşıkçı olarak başvurduğum, almadılar...” (Oryantal).

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada konuşulan romanların büyük bir çoğunluğunun kayıtdışı olarak istihdam edilmektedir. Bu durumun sebepleri, eğitim seviyesinin düşüklüğü, erken yaşta evlilikler, aile yapıları, geleneksel meslekler, toplum tarafından maruz kalınan önyargı ve ötekileştirme ve iktisadi sıkıntılar şeklinde sıralanabilmektedir. Romanlar açısından kayıtdışı çalışmanın avantajları esnek çalışma koşulları, işveren/patrona bağımlık unsurunun olmaması, keyfi çalışma isteği gibi faktörler olarak ön plana çıkarken emeklilik, sigorta, tazminat gibi temel işçilik haklarından yoksun olma gibi sebepler dezavantajları olarak sayılmaktadır.

Zorunlu eğitim çalışmaları hazırlanmalıdır: Eğitim ile istihdam arasında bağımlı bir ilişki bulunmaktadır. İstihdamın kayıtdışı sektörlere kaymasının en önemli sebeplerden biri eğitim yetersizliğidir ve kayıtdışı istihdamın artmasına sebep olan önemli etkenlerden biri olmaktadır. Çalışmada da Romanların eğitim seviyesinin yetersizliği dikkat çekici bir şekilde kendini göstermiştir. Bu sebeple, ilk öncelik Roman çocuklara ikinci olarak da Roman yetişkinlere yönelik eğitim planları hazırlanmalıdır.

Roman dernek ve federasyonları ile iş birliği yapılmalıdır: Romanlara yönelik oluşturulmuş projelerin ve çalışmaların çoğunun sonuçsuz kalması ya da başarısız olmasının temel sebebi bu projelerin oluşturulma ve uygulama aşamalarında Roman olmayan bireylerin projeleri yürütmesidir. Romanları tanımayan veya Roman olmayan kişiler ancak teorik anlamda Romanları anlamaktadır. Bu sebeple, bir proje ya da çalışmayı devlet yada sivil toplum kuruluşları hazırlarken, mutlaka Roman dernekleri yada federasyonları ile iş birliği içinde olmalıdır. Ayrıca, Romanların kendinden olmayanlara karşı soğuk ve güvensiz tutum ve tavırlarının da önüne geçmek için, Romanları iyi tanıyan kişi, kurum, kuruluşlar ile iş birliği içinde olmak yapılan çalışmaların olumlu sonuçlar almasına sebep olacaktır.

Mesleki eğitim kursları açılmalıdır ve bilgilendirme yapılmalı: Kurslar özellikle Roman mahallerinde açılmalıdır çünkü kurslar bu mekanlarda açıldığında Romanlar kendi alanlarında kendilerini daha rahat hissettiği için hem kurslara katılım daha fazla olacak hem de niteliksiz iş gücü olarak sayılan bireyler belli bir iş kolu veya meslekte aileler yada tanıdıkları başka Romanlardan farklı bir iş yapabileceklerdir. Bu sayede onlara kayıtlı/resmi birer meslek/iş sahibi olma şansı tanınmış olacaktır.

Geleneksel Roman meslekler için emek piyasasına kota sistemi getirilmeli: Kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör temsilcileri veyahut sendikalar aracılığıyla geleneksel Roman mesleklerini

formel sektörlere almak için çalışmalar yapılmalıdır. Uygulanabilecek pozitif ayrımcılığa örnek vermek gerekirse, çiçekçi olan Romanlara yönelik belediyelerdeki peyzaj işlerinin verilmesi, geri dönüşüm ile uğraşan Romanlara sistemli ve nitelikli bir alan kurularak formel bir sektör üretilmesi veya müzisyen olan Romanlara TRT radyo ve televizyonlarında ek istihdam kadroları açılması sayılabilir.

Hem sosyal hem de çalışma hayatında Romanlara yönelik sosyal içerme programları hazırlanmalı: Sosyal hayatta dışlanmalar ve önyargıları kırmak adına kamu kurum ve kuruluşları veya sivil toplum kuruluşları tarafından projeler hazırlayarak, toplumun gözünde var olan Romanlara yönelik olumsuz düşüncelerin önüne geçilebilir. Özellikle sosyal medya ve mecraların çok yaygınlaştığı şu zamanlarda bu mecralar doğru kullanılırsa bu önyargıların kırılmasında etkili olacaktır. Romanların tanıtımına yönelik oluşturulan belgeseller, kısa filmler yada farklı sosyal medya ürünleri ile Romanlara ait güzel ve önyargıların kırılmasında etkili olabilecek şeyler paylaşılabilir.

Kayıtdışı istihdam ile ilgili farkındalıkların artırılması: Romanlar, kayıtdışı istihdamdan etkilenen dezavantajlı bir gruptur. Bu sebeple, Romanların kayıtdışı istihdam oranları üzerindeki etkilerini azaltmak adına, öncelikli olarak Romanlara kayıtdışı istihdam hakkında etkili ve derin bir farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Bu farkındalık, Roman derneği yöneticileri veya Romanlarda sözü geçen kanaat önderleri tarafından kolaylıkla oluşturulabilir. Eğer doğru yöntemlerle kayıtdışı istihdam hakkında bir farkındalık oluşursa, Romanlar formel sektörlere ve kayıtlı çalışmaya daha kolay ve rahat geçebilirler. Bu durum kayıtdışı istihdam oranlarının Romanlardan ötürü oluşan olumsuz etkisini azaltmış olur.

KAYNAKÇA

- Akgül, A. (2006). *Mimarlıkta Mobilite Kavramı: Göçebe Çingener ve Sirk Yaşamı Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Alpman, N. (2004). *Trakya Çingeleri, Sınırdaki Yaşayanlar*. İstanbul: Bileşim Yayınları.
- Altınöz, İ. (2007). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti İçerisinde Çingener”, S. Kolukırık içinde, *Yeryüzünün Yabancıları: Çingener* (s. 13-33). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Arayıcı, A. (2008). *Çingener: Avrupa'nın Vatansızları*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gökbilgin, T. (1988). *Roman Sancağı*. Cilt 3.
- Karaman, Z. T. (2007). Siyasi ve İdari Yönüyle Romanlar. S. Kolukırık içinde, *Yeryüzünün Yabancıları: Çingener* (s. 33-43). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Kenrick, D. (2006). *Çingener Ganj'dan Thames'e*. (B. Tırnakçı, Çev.) İstanbul: Homer Kitapevi.
- Kolukırık, S. (2007). *Yeryüzünün Yabancıları Çingener*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Kyuchukov, H. (2007). *Bulgar ve Türk Müslüman Romanların Tarihi, Kültürü ve Dili*, *Yeryüzünün Yabancıları: Çingener*. (S. Kolukırık Çev.). İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Marsh, A., Danka, A., Uzpeder, E., Karlıdağ, M., Gökçen, S., & Öney, S. (2008). *iz Buradayız!: Türkiye'deki Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*. İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları Tic. San. ve Ltd. Şti.

Marushiakova, E., & Popov, V. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler*. (B. Tırnakçı, Çev.) İstanbul: Homer Yayınları.

Özkan, A. R. (2000). *Türkiye Çingeneleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ünalı, H. (2012). "*Türkiye'de Yaşayan Kültürel Bir Farklılık: Çingeneler*". Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi. 1(1): 615-626

TÜİK. (2019). *2019 Yılı Türkiye Geneli Okuma Yazma Oranı*. https://www.google.com.tr/search?q=t%C3%BCik+201+okuma++yazma+oran%C4%B1&sxsrf=ALeKk004HONtj17jNvG_Xn50ZWgF-BOc1Q%3A1618952737018&source=hp&ei=IEJ_YPy1O46OrwSXY63IBA&iflsig=AINFCbYAAAAAYH9QMzANAlwffwxfFRTg3Vu5tMzD9CF&oq=t%C3%BCik+201+okuma++yazma+oran%C4. Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2019.